

Uvod

Šta sada da radimo?

OVO JE KNJIGA O EKONOMSKOM SUNOVRATU koji muči Sjedinjene Države i mnoge druge zemlje – sunovratu koji traje sada već petu godinu i ne pokazuje znake da će se u iole dogledno vreme okončati. Suvišno je i napominjati da je već objavljeno mnogo knjiga o finansijskoj krizi 2008. koja je označila početak sunovrata, kao i da će još mnoge bez sumnje tek biti objavljene. Ali ova knjiga se, verujem, razlikuje od većine drugih zato što pokušava da odgovori na drukčije pitanje. U knjigama o našoj ekonomskoj katastrofi, koje niču kao pečurke posle kiše, uglavnom se postavlja pitanje: „Kako se ovo dogodilo?“. Ja se, pak, pitam: „Šta sada da radimo?“.

To su, dakako, donekle srodna pitanja, ali nipošto istovetna. Znati uzroke infarkta uopšte nije isto što i znati kako ga lečiti – isto važi i za ekonomske krize. A nas bi trenutno najviše trebalo da zanima pitanje lečenja. Kad god čitam neki akademski rad ili članak u kome se raspravlja kako sprečiti buduće finansijske krize – a čitam sijaset takvih tekstova – postajem pomalo nestrpljiv. Da, to jeste bitno pitanje, ali pošto tek treba da se oporavimo od ove poslednje krize, zar ne bi trebalo da nam upravo oporavak bude vrhunski prioritet?

Mi još uvek uveliko živimo u senci ekonomske katastrofe koja je pre četiri godine pogodila i Evropu i Sjedinjene Države. Bruto domaći proizvod, koji obično raste par procenata godišnje, jedva je iznad svog pretkriznog maksimuma, čak i u zemljama koje su uspele da se relativno snažno oporave, a u nekoliko evropskih država je u dvocifrenom padu. U isto vreme, nezaposlenost s obe strane Atlantika i dalje je na nivou koji bi pre krize delovao nepojmljivo visok.

Rekao bih da je najbolji način razmišljanja o ovom produženom sunovratu sledeći: prihvatiti činjenicu da nas je zahvatila kriza. Ne, to nije Velika depresija, bar ne za većinu (ali pitajte Grke, Irce, čak i Špance, među kojima je 23 posto nezaposlenih – a među mladima gotovo 50 posto). Bez obzira na to, u suštini smo u situaciji poput one koju je Džon Majnard Kejnz opisao tridesetih godina prošlog veka: „Hronično stanje nenormalno niske aktivnosti tokom dužeg vremenskog perioda, bez ikakve izražene tendencije bilo ka oporavku ili ka potpunom kolapsu“.

A to nije prihvatljivo stanje. Neki ekonomisti i zvaničnici su izgleda zadovoljni izbegavanjem „potpunog kolapsa“; ali realnost je da ovo „hronično stanje nenormalno niske aktivnosti“, koje se ogleda pre svega u nedostatku posla, nanosi ogromnu, kumulativnu štetu ljudima.

Zato je izuzetno važno da se preduzmu koraci ka realnom, potpunom oporavku. A caka je u tome što mi znamo kako to da uradimo, ili bi barem *trebalo* da znamo kako to da uradimo. Muče nas nedaće koje su, uprkos svim razlikama u pojednostima koje su posledica sedamdeset pet godina ekonomskih, tehnoloških i društvenih promena, veoma slične onima iz tridesetih godina dvadesetog veka. Znamo kakvu politiku je trebalo tada da sprovode čelnici, kako iz tadašnjih Kejnzovih i

drugih analiza tako i iz brojnih kasnijih istraživanja i analiza. Iste te analize govore nam šta bi trebalo da preduzmemo u vezi s našim tekućim nedaćama.

Nažalost, ne koristimo znanje koje imamo, jer previše uticajnih ljudi – političari, zvaničnici i širok spektar pisaca i govornika koji oblikuju uvreženo mišljenje – iz raznolikih razloga odlučuju da zaborave lekcije iz istorije i zaključke višedecenijskih ekonomskih analiza pa umesto tog s mukom stečenog znanja prihvataju politički prigodne predrasude. Povrh svega, ti Vrlo ozbiljni ljudi, kako ih pojedini među nama sarkastično nazivaju, svojom konvencionalnom mudrošću potpuno odbacuju Kejnzovu centralnu postavku: „Pravo vreme za štednju je vreme rasta, a ne vreme krize“. Sada je vreme da vlada troši više, a ne manje, sve dok privatni sektor ne bude spreman da ponovo gura privredu napred – no svejedno se kao po pravilu sprovodi politika štednje kojom se ukidaju radna mesta.

Svrha ove knjige je, dakle, da sruši primat te destruktivne konvencionalne mudrosti i ponudi argumente u prilog ekspanzivnoj politici stvaranja radnih mesta, koju je trebalo da sve ovo vreme sprovodimo. Da bih to uradio potrebno je da izložim dokaze; da, ova knjiga sadrži grafikone, ali se nadam da zbog toga ne deluje suvoparno tehnički, kao i da zbog toga neće biti nepristupačna inteligentnom laičkom čitalaštvu, čak i onom kome ekonomija nije uobičajena oblast zanimanja. Zapravo, ja pokušavam da pobijem politiku oni „ozbiljnih ljudi“ koji su sve nas, iz kojih god razloga, povelili pogrešnim putem, uz ogromnu cenu po naše ekonomije i naša društva, kao i da apelujem na informisano javno mnjenje ne bih li uticao da, za promenu, uradimo pravu stvar.

Možda će, ali samo možda, naše ekonomije u trenutku kada ova knjiga dospe na police knjižara već biti na putu brzog i

potpunog oporavka, te ovaj apel neće biti neophodan. Svakako se tome nadam iako u to veoma sumnjam. Naprotiv, sve ukazuje na to da će ekonomija još dugo ostati slaba, osim ukoliko kreatori naše politike ne promene kurs. Moj cilj ovde je da putem informisanja javnosti stvorim pritisak da se taj kurs promeni i da se stavi tačka na depresiju.

Pol Krugman

OKONČAJTE
OVU DEPRESIJU.
ODMAH!

1

Koliko je situacija loša?

S obzirom na zelene izdanke koji se pomaljavaju na različitim tržištima, polako se vraća poverenje da nailazi pozitivna dinamika koja će povratiti našu ekonomiju.

Vidite zelene izdanke?

Vidim ih. Vidim zelene izdanke.

– Ben Bernanke, predsedavajući Federalnih rezervi,
u intervjuu za emisiju *60 Minutes*, 15. marta 2009.

U MARTU 2009. Ben Bernanke, koji obično nije ni posebno vedar ni naročito poetičan, izrazio je optimizam u pogledu ekonomskih kretanja. Šest meseci posle sloma kompanije Lehman Brothers, Amerika ulazi u užasavajući ekonomski sunovrat. Ali u intervjuu u TV emisiji *60 Minutes*, predsedavajući Federalnih rezervi objavljuje da proleće samo što nije.

Njegova zapažanja su odmah postala slavna, dobrim delom zbog sablasne sličnosti sa Čensom – punim imenom Čonsi Gardiner – priglupim baštovanom iz filma *Biti prisutan* (*Being*

There) koga pogrešno shvate kao mudrog čoveka. U jednoj sceni filma Čens na pitanje o ekonomskoj politici odgovara uveravajući predsednika da „dokle god su korenovi sačuvani, sve je u redu u bašti i sve će biti u redu... Na proleće će nići mladi izdanci“. Međutim, bez obzira na viceve koji su usledili, Bernankeov optimizam bio je široko prihvaćen. Krajem 2009. časopis *Time* ga je proglasio za ličnost godine.

Nažalost, u bašti nije bilo sve u redu i obećani izdanci nisu se pojavili.

Istini za volju, Bernanke je bio u pravu da kriza popušta. Panika koja je zahvatila finansijska tržišta je jenjavala i ekonomski pad se usporavao. Po zvaničnim podacima Nacionalnog biroa za ekonomska istraživanja, takozvana Velika recesija koja je počela decembra 2007. završila se juna 2009. i od tada je krenuo oporavak. Ali ako je to bio oporavak, takav većini Amerikanaca nije mnogo pomogao. I dalje je bilo malo posla, sve više porodica ostajalo je bez ušteđevine i, što je najgore, bez nade. Istina, stopa nezaposlenosti je niža od vrhunca dostignutog u oktobru 2009. Ali napredak ide puževim koracima; posle ovoliko godina, mi još uvek čekamo da se desi ta pozitivna dinamika o kojoj je pričao Bernanke.

I to je tako u Americi, u kojoj je makar formalno tehnički gledano došlo do oporavka. U drugim zemljama čak se ni to nije desilo. U Irskoj, Grčkoj, Španiji i Italiji dužnički problemi i programi „štednje“ koji je trebalo da povrate poverenje, ne samo što su onemogućili bilo kakav oporavak već su i proizveli dalje krize i vrtoglav skok nezaposlenosti.

A nedaće traju li traju. Ovo pišem gotovo tri godine nakon Bernankeovih opažanja zelenih izdanaka, tri godine nakon kraha Lehman Brothersa i više od četiri godine od početka Velike recesije. Građani najrazvijenijih država sveta, država

bogatih resursima, znanjem i sposobnostima – svim činio-cima uspeha i pristojnog standarda života za sve – ostaju u teškim mukama.

U nastavku ovog poglavlja pokušaću da dokumentujem neke od osnovnih dimenzija tih nedaća. Usredsrediću se pre svega na Sjedinjene Države, zemlju u kojoj živim i koju najbolje poznajem, a širu diskusiju o nedaćama u inostranstvu sačuvaću za naredna poglavlja. Počeću sa onim najvažnijim – onim u čemu imamo najgore rezultate: nezaposlenošću.

Nestašica posla

Stara izreka kaže da ekonomisti znaju cenu svega, ali ne znaju vrednost ničega. I, da znate da ima dosta istine u toj optužbi: s obzirom da pre svega proučavaju kretanje novca, proizvodnje i potrošnje, inherentna im je sklonost ka uverenju da su novac i roba ono što je važno. Ipak, postoji i oblast ekonomskih istraživanja usmerena na povezanost samoprocenjenog stepena blagostanja, kao što su sreća ili „zadovoljstvo životom“, sa drugim aspektima života. Poznata su kao „istraživanja sreće“ – Ben Bernanke im je čak posvetio jedan govor 2010. pod naslovom „Ekonomija sreće“. I ta istraživanja govore nam nešto vrlo važno o škripcu u kome se nalazimo.

Prema tim istraživanjima, kada dođemo do tačke da možemo sebi priuštiti osnovne stvari u životu, novac prestaje da bude tako važan. Nije da se uopšte ne isplati biti bogatiji – građani bogatih zemlja su, u proseku, nešto zadovoljniji svojim životima od građana država koje lošije stoje. Takođe, prilično je važno je li osoba bogatija ili siromašnija od ljudi sa kojima se poredi, i zato ekstremne nejednakosti mogu imati tako

štetan uticaj na društvo. Ali, sve u svemu, novac je manje važan nego što bi to grubi materijalisti – i mnogi ekonomisti – voleli da veruju.

Međutim, to ne znači da su ekonomska dešavanja realno nevažna. Jer postoji nešto zavisno od ekonomije što je izuzetno važno za ljudsko blagostanje: imati posao. Ljudi koji žele da rade ali ne mogu da nađu posao strašno pate, ne samo zbog gubitka prihoda već i zbog osećaja da manje vrede. I to je najvažniji razlog zašto je masovna nezaposlenost – koja u Americi traje već četiri godine – takva tragedija.

Koliko je ozbiljan problem nezaposlenosti? To pitanje traži da se upustimo u detaljnije razmatranje.

Jasno je da nas ovde zanima *nedobrovoljna* nezaposlenost. Tu se ne računaju ljudi koji ne rade zato što je to njihov izbor ili barem ne rade u tržišnoj ekonomiji, kao ni penzioneri kojima je drago što su u penziji i osobe koje su odlučile da se u potpunosti posvete kući i domaćinstvu. Takođe se ne računaju osobe onemogućene da rade, čiji hendikep jeste nesreća, ali nije proizvod ekonomskih problema.

E sad, oduvek je bilo ljudi koji tvrde da nedobrovoljna nezaposlenost ne postoji, da svako može da nađe posao ako je zaista voljan da radi i nije previše probirljiv u pogledu plate ili uslova rada. Recimo, Šeron Engl, republikanska kandidatkinja za Senat, izjavila je 2010. da su nezaposleni „razmaženi“, jer umesto da nađu posao biraju da žive od pomoći za nezaposlene. Tu su i ljudi iz Čikaškog trgovinskog odbora koji su se oktobra 2010. podsmevali demonstrantima protiv nejednakosti tako što su ih zasipali kopijama formulara za posao u Mekdonaldu. A tu su i ekonomisti poput Kejsi Maligana sa Čikaškog univerziteta, koji u brojnim člancima napisanim za elektronsko izdanje lista *New York Times* insistira da drastičan pad zaposlenosti nakon

finansijske krize 2008. ne odražava nedostatak mogućnosti za zapošljavanje već smanjenu volju da se radi.

Klasičan odgovor takvim ljudima dat je u jednom pasusu s početka romana *Blago Sijera Madre* (najpoznatijem po filmskoj adaptaciji iz 1948. u kojoj igraju Hemfri Bogart i Volter Hjuston): „Svako ko ozbiljno hoće da radi sigurno će naći posao. Samo se ne smete obratiti čoveku koji vam to kaže, jer on nema da vam ponudi posao niti zna ikoga ko zna za neki posao. Upravo zato vam daje tako velikodušan savet, iz bratske ljubavi, i da pokaže kako malo zna o svetu“.

Upravo tako. A što se tiče prijava za posao u Mekdonaldu: aprila 2011. Mekdonalds jeste najavio otvaranje 50.000 novih radnih mesta. Prijavilo se otprilike milion ljudi.

Ukratko, ako iole poznajete svet u kome živimo, znate da je nedobrovoljna nezaposlenost vrlo realna. I trenutno je vrlo visoka.

Koliko je veliki problem nedobrovoljne nezaposlenosti i koliko se pogoršao?

Stope nezaposlenosti u SAD-u koje obično čujete da navode u vestima zasnovane su na anketi u kojoj odrasle pitaju da li rade ili aktivno traže posao. One koji traže posao ali ga nemaju računaju u nezaposlene. Decembra 2011. njihov broj u Americi je dostigao 13 miliona (u odnosu na 6,8 miliona 2007.).

Međutim, ako bolje razmislite, u ovoj uobičajenoj definiciji nezaposlenosti dosta toga izostaje. Šta je sa ljudima koji žele da rade, ali ne traže aktivno posao ili zato što nema šta da se nađe ili zato što su obeshrabreni prethodnim bezuspešnim tražanjem? Šta sa onima koji žele da rade puno radno vreme, ali uspevaju da nađu samo poslove s kraćim radnim vremenom? Biro za statistiku radne snage SAD-a pokušava da obuhvati te nesrećnike širom kategorijom nezaposlenosti, poznatom kao

U6; prema tom merenju pod ovu širu definiciju nezaposlenosti potpada oko 24 miliona Amerikanaca – oko 15 posto radne snage – što je otprilike duplo više nego pre krize.

Ali čak ni takvo merenje ne obuhvata svu golemost nesreće. U većini američkih porodica rade oba bračna partnera; takve porodice i finansijski i psihološki trpe ako je jedan od partnera nezaposlen. Neki su uspevali da sastave kraj s krajem radeći dodatni posao, ali su sada spali na jedan neadekvatan, ili su računali na plaćen prekovremeni rad, čega više nema. Ima nezavisnih poslovnih ljudi čiji se prihodi gase. Ima kvalifikovanih radnika koji su nekada radili dobre poslove, ali su bili primorani da prihvate one na kojima ne koriste svoja znanja ni veštine. I tako dalje i tako dalje.

Nema zvaničnih procena broja Amerikanaca pogođenih ovom vrstom formalne nezaposlenosti. Ali pri anketiranju verovatnih glasača u junu 2011. – a ta grupa verovatno stoji bolje od opšte populacije – istraživači demokrata su utvrdili da je trećina Amerikanaca ili izgubila posao ili im je član porodice ostao bez posla, a još jedna trećina poznaje nekoga ko je izgubio posao. Povrh toga, gotovo 40 posto porodica je pogođeno smanjenjem broja radnih sati, plata ili drugih primanja i naknada.

Nedaće su, dakle, vrlo raširene. Ali to nije kompletna priča: milionima je loša ekonomija nanela još veću štetu.

Uništeni životi

U složenoj, dinamičnoj privredi kakva je savremena američka uvek ima nezaposlenosti. Svakog dana neka preduzeća propadnu, odnoseći sa sobom i radna mesta, dok druga napreduju

i otvaraju mesta za nove zaposlene; radnici daju otkaz ili bivaju otpušteni iz raznih razloga, a njihovi bivši poslodavci primaju nove radnike. Tokom 2007, kada je tržište rada još prilično dobro stajalo, preko 20 miliona radnika je dalo ili dobilo otkaz, a još veći broj radnika je zaposlen.

Sve te pretumbacije znače da je izvestan nivo nezaposlenosti prisutan i kada su vremena dobra, pošto je često potrebno vremena dok oni koji su u potrazi za novim poslom taj posao pronađu ili prihvate. Kao što smo videli, krajem 2007. uprkos prilično uspešnoj privredi bilo je skoro sedam miliona nezaposlenih. Milioni Amerikanaca bili su nezaposleni čak i u doba najvećeg rasta devedesetih, kada je kružio vic da svako ko prođe „test s ogledalom“ može da dobije posao – to jest, svako čiji dah zamagli ogledalo, ukazujući da je živ.

Međutim, u vreme prosperiteta nezaposlenost je uglavnom kratkotrajno iskustvo. Tada je broj ljudi koji traže posao i broj otvaranja radnih mesta približan i stoga se većina nezaposlenih prilično brzo zaposli. Od tih sedam miliona nezaposlenih Amerikanaca pre krize, manje od petine je bilo bez posla u trajanju od šest meseci, a ni desetina je posao tražila godinu dana ili duže.

Ta situacija se od izbijanja krize potpuno promenila. Sada na svako otvoreno radno mesto dolaze četiri osobe koje traže posao, što znači da radnici koji ostanu bez posla teško nalaze drugi. Šest miliona Amerikanaca, skoro petostruko više nego 2007, nema posao šest ili više meseci; četiri miliona ih nema posao duže od godinu dana, u poređenju sa samo 700.000 pre krize.

U Americi je ovo skoro sasvim novo iskustvo – kažem *skoro* jer je dugotrajna nezaposlenost naravno bila rasprostranjena tokom Velike depresije. Ali od tada nije bilo ničega sličnog. Još

od tridesetih godina prošlog veka nije tako mnogo Amerikanaca upalo u zamku naizgled trajne nezaposlenosti.

Dugotrajna nezaposlenost izuzetno demoralizuje radnike u bilo kom delu sveta. U Americi, u kojoj je mreža socijalne sigurnosti slabija nego u bilo kojoj drugoj razvijenoj zemlji, dugotrajna nezaposlenost lako može postati pravi košmar. Gubitak posla često znači i gubitak zdravstvenog osiguranja. Naknade za nezaposlene, koje su inače u visini tek otprilike trećine izgubljene plate, presušuju – tokom 2010. i 2011. zvanična stopa nezaposlenosti jeste neznatno pala, ali se zato udvostručio broj Amerikanaca koji su nezaposleni a još uvek ne primaju nikakvu pomoć. Zbog duge nezaposlenosti, domaćinstva finansijski propadaju – ušteđevina porodice biva potrošena, ne mogu se plaćati računi, gube se domovi.

I to nije sve. Uzroci dugotrajne nezaposlenosti su očito u domenu makroekonomskih dešavanja i neuspešne politike, odnosno izvan kontrole pojedinca, međutim žrtve nezaposlenosti nisu zbog toga pošteđene stigme. Da li dugotrajna nezaposlenost zaista znači opadanje radnih sposobnosti i pretvara pojedinca u lošijeg radnika? Da li činjenica da ste dugo nezaposleni znači da vam se to dešava zato što ste, naprosto, gubitnik? Možda nije tako, ali mnogi poslodavci *misle* da jeste, a za radnike je to možda i jedino važno. Izgubite li posao u Americi, teško ćete naći drugi; a ako dugo budete bez posla, smatraće vas nepodobnim za zapošljavanje.

Svemu ovome dodajte još i štetu po duševni život Amerikanaca. Ako znate ikoga zarobljenog u zamci dugotrajne nezaposlenosti, znate o čemu govorim; čak i ako osoba nije u finansijskom škripcu, nezaposlenost može pogubno da deluje na ljudsko dostojanstvo i samopoštovanje. Situacija je, naravno, još gora ako su tu i finansijski problemi. Govoreći o „istraživanju

sreće“, Ben Bernanke je istakao da je sreća u visokoj korelaciji sa osećanjem kontrole nad sopstvenim životom. Zamislite šta se dešava s tim osećanjem kontrole kad želite da radite, a ipak prolaze silni meseci i vi nikako ne uspevate da nađete posao, ako vam se ceo život koji ste gradili raspada zato što više nemate novca. Nije nikakvo čudo što podaci ukazuju da dugotrajna nezaposlenost pogoduje razvoju anksioznosti i depresije.

Istovremeno, tu su i nedaće onih koji još uvek nemaju posao zato što tek pristizu na tržište rada. Odista, danas je strašno biti mlad.

Nezaposlenost se među mladima, kao i u svakoj demografskoj grupi, otprilike udvostručila odmah po početku krize, a potom je neznatno opala. Ali pošto je među mladima stopa nezaposlenosti viša čak i u dobrim vremenima, to znači daleko više mladih u ukupnom korpusu radne snage.

A upravo oni mladi za koje bismo mogli očekivati da budu u najboljoj poziciji u ovoj krizi – oni sa nedavno stečenim fakultetskim diplomama, koji bi najpre trebalo da poseduju znanja i veštine potrebne savremenoj privredi – uopšte nisu pošteđeni. Otprilike jedna od četiri osobe koje su nedavno diplomirale je ili nezaposlena ili radi skraćeno. I onima koji nađu posao sa punim radnim vremenom plate su znatno manje nego ranije, verovatno zato što su mnogi morali da prihvate loše plaćene poslove za koje nije potreban njihov stepen stručnosti.

Bitno je i ovo: umnogome se povećao broj Amerikanaca starije dobi između dvadeset četiri i trideset četiri godine koji žive sa roditeljima. Nije u pitanju iznenadni nalet masovne vezanosti za roditelje, već drastično smanjenje mogućnosti da se napusti roditeljsko gnezdo.

Sve to strašno frustrira mlade. Umesto da grade život, oni čekaju i tapkaju u mestu. Mnogi s razlogom brinu za svoju

budućnost. Koliko će dugačku senku baciti današnji problemi? Kada današnji mladi mogu da očekuju da će se oporaviti od toga što su imali lošu sreću da diplomiraju u doba teške ekonomske krize?

U osnovi, nikada. Liza Kan, ekonomistkinja sa Fakulteta za menadžment na Univerzitetu Jejl, poredila je karijere stručnjaka koji su diplomirali u vreme visoke nezaposlenosti i onih koji su diplomirali u vreme privrednog uspona; ovi prvi prolaze znatno lošije, i to ne samo nekoliko godina nakon završetka studija, već tokom cele radne karijere. Pri čemu su raniji periodi visoke nezaposlenosti bili relativno kratki u poređenju sa ovim što danas proživljavamo, te će šteta nanescena životima mladih Amerikanaca na duge staze ovoga puta biti mnogo veća.

Dolari i centi

Novac? Da li je neko pomenuo novac? Ja, do sada, nisam, barem ne direktno. I to namerno. Iako je katastrofa koju proživljavamo umnogome priča o tržištima i novcu, pripovest o lošem sticanju i trošenju novca, ono što je čini katastrofom jeste ljudska dimenzija, a ne izgubljen novac.

Imajući to u vidu, recimo i da se radi o mnogo izgubljenog novca.

Najčešće korišćeno merilo ukupnog ekonomskog učinka je realni bruto domaći proizvod ili, ukratko, realni BDP. On predstavlja ukupnu vrednost roba i usluga proizvedenih u jednoj privredi, korigovanu za inflaciju; grubo rečeno, to je količina stvari (uključujući i usluge, naravno) koje jedna ekonomija napravi u određenom vremenskom periodu. S obzirom da se prihoduje i od prodaje stvari, on predstavlja i ukupno

zarađeni dohodak, određujući veličinu kolača koji se deli na plate, profite i poreze.

Pre krize je američki realni BDP rastao za 2 do 2,5 procenta godišnje. To je zato što je proizvodni kapacitet privrede s vremenom rastao: svake godine je bilo više ljudi voljnih da rade, više mašina i građevina za te radnike i više sofisticirane tehnologije za korišćenje. Bilo je povremenih koraka unazad – recesija – tokom kojih je privreda slabila umesto da raste. U sledećem poglavlju ću govoriti o tome zašto i kako je to moguće. Ali ovi koraci unazad su obično kratki i neznatni i čim se privreda povrati slede periodi izrazitog rasta.

Najgore posrtanje Američke ekonomije posle Velike depresije, a pre nedavne krize, bila je recesija sa duplim dnom iz 1979. i 1982. – dve krize u kratkom vremenskom periodu koje je najbolje sagledati kao jedan pad s pokušajem podizanja u sredini. Na najnižoj tački pada, krajem 1982, realni BDP je bio za 2 procenta niži od prethodno dostignutog maksimuma. Ali privreda je nastavila snažno da se uzdiže, uz rast od 7 procenata tokom sledeće dve godine – „jutro u Americi“* – a potom se vratila na uobičajen tempo rasta.

Velika recesija – sunovrat započet krajem 2007. koji je trajao do sredine 2009. kada dolazi do ekonomske stabilizacije – bio je drastičniji i dublji, uz pad realnog BDP-a za 5 procenata u osamnaest meseci. Međutim, još važnije je to što nije bilo snažnih znakova vraćanja u kolosek. Rast nakon zvaničnog kraja recesije je niži nego što je normalno. Rezultat je privreda koja proizvodi daleko manje nego što bi trebalo.

* Morning in America – nezvanični i opštepoznat naziv TV reklame koja je emitovana u sklopu Reganove predizborne kampanje 1984. za još jedan predsednički mandat (zvanični naslov reklame bio je Proudler, Stronger, Better – ponosniji, jači, bolji). (*Prim. prev.*)

Kongresna budžetska kancelarija (CBO)* napravila je nave-liko primenjivanu procenu „potencijalnog“ realnog BDP-a, koji definiše kao meru „održivog outputa, pri čemu intenzitet korišćenja resursa niti pojačava niti smanjuje inflatorni pritisak“. To je procena onoga šta bi se desilo da motor privrede radi punom parom, koristeći sve cilindre, ali bez pregrevanja – procena onoga što bismo mogli i što bi trebalo da postignemo. Ta procena je približna projekciji rasta koju bismo dobili uzimajući u obzir stanje američke ekonomije 2007. i pretpostavljajući da se rast nastavio prosečnim tempom kojim je dugo vremena pre toga napredovao.

Neki ekonomisti tvrde da su takve procene varljive i da su naši proizvodni kapaciteti pretrpeli težak udarac; u poglavlju 2 objasniću zašto se ne slažem sa tim. A za sada uzmimo procenu CBO-a kao validnu. Ona nam govori da u trenutku dok ovo pišem privreda SAD-a funkcioniše za oko 7 procenata lošije u odnosu na svoj potencijal. Ili da formulišemo nešto drugačije, mi trenutno proizvodimo vrednosti od oko bilion dolara manje nego što bismo mogli i što bi trebalo.

To je *godišnji* manjak. Ako tome dodamo izgublenu vrednost od početka krize, stižemo do nekih tri biliona američkih dolara. S obzirom da je ekonomija i dalje slaba, taj broj će postati još mnogo veći. Kako stvari stoje, imaćemo puno sreće ako se izvučemo sa kumulativnim manjkom outputa od „samo“ pet biliona dolara.

To nisu gubici na papiru, poput gubitka bogatstva pri puca-
nju dot-com ili stambenog balona – bogatstva koje nikada nije ni bilo realno. Ovde govorimo o vrednim proizvodima koje je trebalo i koje smo mogli da proizvedemo ali nismo, o platama i

* Congressional Budget Office, u daljem tekstu samo CBO. (*Prim. prev.*)

profitima koje je trebalo i koje smo mogli da zaradimo ali nismo. To je pet ili sedam ili možda i više biliona dolara koje nikada nećemo povratiti. Ekonomija će se, nadajmo se, na kraju oporaviti, ali to će, u najboljem slučaju, značiti povratak na stare trendove, a ne nadoknađivanje gubitka nastalog tokom svih ovih godina proizvodnje na nivou ispod tih trendova.

Sasvim promišljeno kažem „u najboljem slučaju“, pošto postoje dobri razlozi da verujem kako će zbog produžene slabosti privreda platiti danak na duge staze.

Gubljenje budućnosti

Među svim izgovorima koje slušate za nepreuzimanje mera za okončanje ove depresije, sledeći refren apologeti nečinjenja stalno ponavljaju: potrebno je, kažu oni, da se usredsredimo na duge a ne na kratke staze.

To je višestruko netačno, kao što ćemo videti posle u ovoj knjizi. Između ostalog, to podrazumeva intelektualno uzmićanje, odbijanje da se prihvati odgovornost za razumevanje tekuće krize; lako je i primamljivo otpisati sve ove neugodnosti i lagodno razglabati o stanju na duge staze, ali to je lenjo i kukavičko izvlačenje. Džon Majnard Kejnz je u jednom od čuvenih pasusa upravo o tome govorio: „Ovo *na duge staze* je pogrešan vodič kroz sadašnja dešavanja. *Na duge staze* ćemo svi pomreti. Ekonomisti sebi daju previše lak, previše beskoristan zadatak ako u trenucima iskušenja mogu da nam kažu samo to da će kada bura prođe more opet biti mirno“.

Usredsređivanje samo na duge staze znači ignorisanje velike patnje koju trenutna depresija uzrokuje, svih onih života koji bivaju nepopravljivo uništeni u trenutku dok ovo čitate. Ali

to nije sve. Naši kratkoročni problemi – ako krizu koja traje već petu godinu možete nazvati kratkoročnom – na mnoštvo načina nanose štetu i našim dugoročnim izglecima.

Par načina sam već pomenuo. Jedan je destruktivno dejstvo dugotrajne nezaposlenosti: ako radnike koji su dugo bez posla počnu da tretiraju kao nepodobne za zaposlenje, to je smanjenje efektivne radne snage jedne privrede na duge staze, te stoga i njenih proizvodnih kapaciteta. Donekle slične tome su nedaće svršenih studenata koji su prinuđeni da prihvataju poslove na kojima se njihova znanja ne koriste: njihov položaj može da padne, makar u očima potencijalnih poslodavaca, na nivo slabije kvalifikovanih radnika, što znači da njihovo znanje biva uzaludno i protraćeno.

Drugi način na koji kriza podriva našu budućnost jesu niske poslovne investicije. Slabo se ulaže u proširenje poslovnih kapaciteta; u stvari, proizvodni kapaciteti su od početka recesije pali za oko 5 procenata, s obzirom na to da kompanije odbacuju stare kapacitete a ne zamenjuju ih novima. Niske poslovne investicije okružuje obilje mitologije – To je neizvesnost! To je strah od onog socijaliste iz Bele kuće! – ali u stvari tu nema nikakve misterije: investicije su male zato što je prodaja previše slaba da bi se koristili i postojeći kapaciteti.

Problem je u tome što će ekonomija, kada se i ako se konačno oporavi, naleteti na zid ograničenih kapaciteta i uskog grla proizvodnje mnogo brže nego što bi to bio slučaj da dugotrajna kriza nije dovela do prestanka ulaganja u budućnost.

Poslednje ali ne i najmanje važno je to što je (loše) upravljanje tokom krize izazvalo pustošenje javnih programa usmerenih na budućnost.

Obrazovanje mladih je za dvadeset prvi vek od suštinskog značaja – to tvrde svi političari i stručnjaci. Ali ekonomski

sunovrat je državu i lokalne samouprave doveo u fiskalnu krizu zbog koje je otpušteno otprilike 300.000 nastavnika. Fiskalna kriza je državu i lokalne samouprave primorala i na odlaganje ili ukidanje investicija u saobraćajnu i vodovodnu infrastrukturu, poput očajnički potrebnog drugog železničkog tunela ispod reke Hadson, otkazanih projekata brzih pruga u Viskonsinu, Ohaju i na Floridi, otkazivanja projekata lakih šinskih sistema u brojnim gradovima itd. Uzimajući u obzir inflaciju, javne investicije su od početka krize drastično smanjene. I u ovom slučaju to znači da ćemo, ako se i kada ekonomija oporavi, vrlo brzo naleteti na zid nedovoljnih kapaciteta i proizvodna uska grla.

Koliko bi ovo žrtvovanje budućnosti trebalo da nas brine? Međunarodni monetarni fond je proučavao posledice ranijih finansijskih kriza u mnogim zemljama i zaključci su duboko uznemiravajući: ne samo da krize nanose veliku štetu na kratke staze, već se čini da ostavljaju i teške dugoročne posledice, uz gotovo trajno snižene stope rasta i zapošljavanja. Ali, podaci takođe ukazuju na to da efikasna akcija u cilju smanjenja dubine i trajanja sunovrata nakon finansijske krize ujedno smanjuje i tu dugoročnu štetu – i da, suprotno tome, nepreduzimanje takvih koraka, a upravo je to sada slučaj, takođe znači prihvatanje tegobne i sumorne budućnosti.

Nedaće drugde u svetu

Do sada sam govorio o Americi, iz dva očigledna razloga: to je moja zemlja pa me njene nedaće najviše pogađaju i to je zemlja koju najbolje poznajem. Ali američke nedaće nipošto nisu jedinstvene.

Posebno u Evropi imamo jednako poražavajuću situaciju. U Evropi kao celini pad zaposlenosti nije bio tako drastičan kao u Americi, ali je svakako strašan. Što se tiče bruto domaćeg proizvoda, u Evropi je još gore. Osim toga, evropska iskustva se od države do države znatno razlikuju. Dok je Nemačka relativno pošteđena (za sada – ali videćemo šta će se desiti), periferija Evrope se suočava sa potpunom katastrofom. Ako je danas strašno biti mlad u Americi, gde je procenat nezaposlenosti među mladima od dvadeset pet godina 17 posto, u Italiji gde taj procenat iznosi 28 posto, Irskoj gde je 30 posto i Španiji sa 43 posto, to je prava noćna mora.

Dobra vest za Evropu je to što su, zahvaljujući jačim mrežama socijalne sigurnosti nego u SAD-u, neposredne posledice nezaposlenosti daleko blaže. Univerzalna zdravstvena zaštita u Evropi znači da gubitak posla ne podrazumeva i gubitak zdravstvenog osiguranja, a relativno velikodušne beneficije za nezaposlene znače manje gladnih i manje beskućnika.

S druge strane, čudnovata kombinacija ujedinjenosti i razjedinjenosti u Evropi – većina država prihvatila je zajedničku valutu ali bez stvaranja političke i ekonomske unije koju zajednička valuta zahteva – postala je ogroman izvor slabosti i obnavljanja krize.

Kriza je i u Evropi, kao i u Americi, neravnomerno pogodila različite regione. Mesta najvećih balona pre krize su danas mesta najdubljeg sunovrata – Španija je u tom smislu poput evropske Floride, Irska poput evropske Nevade. Ali vlasti Floride ne moraju da brinu o novcu kojim će platiti zdravstveno i socijalno osiguranje, pošto su ona u nadležnosti federalne vlade, dok je Španija prepuštena sama sebi, jednako kao Grčka, Portugalija i Irka. Zato je u Evropi ekonomski pad uzrokovao fiskalne krize zbog kojih privatni investitori mnogim zemljama

više ne žele da daju zajmove. A odgovori na ove fiskalne krize – panični, surovi pokušaji rezanja potrošnje – doveli su do nezaposlenosti svud po periferiji Evrope na nivou one za vreme Velike depresije i, u trenutku dok ovo pišem, čini se da srozavaju Evropu natrag u recesiju.

Politika očaja

Konačna cena Velike depresije daleko je prevazišla ekonomske gubitke, pa čak i muke usled masovne nezaposlenosti. Depresija je imala i katastrofalne političke posledice. Danas je opšte mesto povezivati Hitlerov uspon sa nemačkom hiperinflacijom 1932, ali ono što ga je zaista dovelo na vlast je ekonomska depresija početkom tridesetih, koja je bila teža nego u ostatku Evrope – zahvaljujući deflatornoj politici kancelara Hajnriha Brininga.

Može li se danas desiti nešto slično? Pravljenje paralela sa nacizmom je s pravom vrlo stigmatizovano (videti *Godvinov zakon*)* i teško je zamisliti da se u dvadeset prvom veku može desiti nešto baš tako strašno. Ipak, bilo bi glupo sasvim zanemariti opasnosti koje produžena kriza predstavlja po demokratske vrednosti i institucije. Činjenica je da širom zapadnog sveta ekstremistička politika biva sve izraženija: radikalni pokreti protiv imigranata, radikalni nacionalistički pokreti i, da, autoritarna osećanja, jesu u porastu. Odista, izgleda da je jedna

* Pravilo koje je 1990. formulisao Majk Godvin: „Kako rasprava na internetu traje sve duže, verovatnoća da se napravi poređenje koje uključuje naciste ili Hitlera teži jedinici“. On upozorava da preterano korišćenje takvih poređenja treba izbegavati jer se „izližu“, odnosno gube težinu u slučajevima kada su zaista na mestu. (*Prim. prev.*)

zapadna država, Mađarska, već dobro zagazila na put povratka ka autoritarnom režimu koji podseća na režime što su se tridesetih godina prošlog veka proširili većim delom Evrope.

Ni Amerika nije imuna. Može li iko poreći da je Republikanska partija u poslednjih nekoliko godina postala znatno ekstremnija? A ona uz to ima realne izgleda da kasnije tokom ove godine preuzme i Kongres i Belu kuću, uprkos svom radikalizmu i upravo zato što ekstremizam cveta u sredini u kojoj stanovništvo pati a uvažene ličnosti ne nude nikakvo rešenje.

Ne odustajte

Upravo sam oslikao sliku neizmerne ljudske nesreće. Ali, nesreće se dešavaju; istorija je puna poplava i gladi, zemljotresa i cunamija. Ono što ovu nesreću čini tako strašnom – i što bi trebalo da vas *razbesni* – jeste to što ništa od ovoga ne bi trebalo da se dešava. Nismo pogođeni najezdom skakavaca; nismo izgubili naša tehnološka umeća; Amerika i Evropa trebalo bi da su bogatije, a ne siromašnije, nego pre pet godina.

A ni priroda ove nesreće nije nam nepoznanica. Vođe su tokom Velike depresije imale izgovor: niko nije zaista razumeo šta se dešava niti kako to da reši. Današnji lideri taj izgovor nemaju. *Mi posedujemo i znanja i oruđa potrebna da se ova patnja okonča.*

A ipak ih ne koristimo. U narednim poglavljima pokušaću da objasnim zašto – kako nas kombinacija ličnih interesa i iskrivljene ideologije onemogućava u rešavanju jednog rešivog problema. I moram priznati da me posmatranje tako doslednog neuspeha da učinimo šta nam valja činiti povremeno ispunjava očajem.

Ali to je pogrešna reakcija.

Kako kriza sve duže traje, uhvatio sam sebe da često slušam jednu divnu pesmu Pitera Gabrijela i Kejt Buš nastalu osamdesetih godina. Radnja pesme smeštena je u neko neodređeno vreme i mesto masovne nezaposlenosti; očajan muški glas peva o svom beznađu: „Za svaki posao, tako je mnogo ljudi“. Ali ženski glas ga hrabri: „Ne odustaj“.

Ovo su strašna vremena, utoliko strašnija što je sve ovo tako nepotrebno. Ali ne odustajte: mi možemo da zaustavimo ovu depresiju, samo ako jasno sagledamo stvari i nađemo volju za to.

2

Ekonomija depresije

Svet sporo shvata da ove godine živimo u senci jedne od najvećih ekonomskih katastrofa u savremenoj povesti. Ali danas je običan čovek na ulici postao svestan toga šta se dešava, ne znajući zašto i otkud, i pun je možda preteranog straha, dok ranije, kada se nevolja tek pomaljala, nije čak ni slutio ono što bi bila razumna zebnja. On počinje da sumnja u budućnost. Da li se sada budi iz prijatnog sna i suočava sa mrakom činjenica? Ili tone u košmar koji će proći?

Nema potrebe da sumnja. Ono nije bio san. Ovo jeste noćna mora i s jutrom će proći. Jer prirodni resursi i ljudske naprave jednako su plodni i produktivni kao što su i bili. Stopa napretka ka rešenju materijalnih životnih problema nije manje brza. Jednako smo u stanju kao i pre da svakome priuštimo viši životni standard – mislim, viši u odnosu, recimo, na pre dvadeset godina – i uskoro ćemo naučiti kako da dostignemo još viši standard. Nismo ranije bili obmanuti. Ali danas smo se zapetljali u kolosalnu zbrku, pogrešno upravljajući jednom delikatnom mašinom čije funkcionisanje ne razumemo. Rezultat je to da naš potencijal za bogatstvo može biti protraćen na neko vreme – verovatno na duže vreme.

– Džon Majnard Kejnz, *Velika kriza 1930.*

OVE REČI NAPISANE SU pre više od osamdeset godina, dok je svet tonuo u stanje koje će kasnije biti nazvano Velika depresija. Međutim, ako izuzmemo par stilskih arhaizama, mogle bi biti napisane i danas. Danas, kao i tada, živimo u senci ekonomske katastrofe. Danas, kao i tada, naglo smo osiromašili – iako nam ni resursi ni znanja nisu osiromašeni, pa otkud onda to iznenadno siromaštvo? Sada, kao i tada, izgleda da će naš potencijal za bogatstvo možda duže vreme biti protraćen.

Kako je moguće da se ovo dešava? To u stvari nije nikakva misterija. Mi razumemo – ili *bismo* razumeli samo kad mnogi ne bi odbijali da čuju – kako se ove stvari dešavaju. Dobar deo analitičkog okvira za razumevanje ekonomskih depresija dao je upravo Kejnz; savremeni ekonomisti mogu da se oslone i na uvide njegovih savremenika Džona Hiksa i Irvinga Fišera, uvide koje su brojni moderni ekonomisti proširili i razradili.

Glavna poruka je da *ovo ne mora da se dešava*. U istom eseju Kejnz je izjavio da ekonomija ima „problem sa paljenjem“, sa elektrikom automobila. Modernija i verujem preciznija analogija mogla bi biti ona s padom softverskog sistema. U svakom slučaju, poenta je u tome da problem nije do ekonomske mašine, jer ona je jednako moćna kao i uvek. U suštini, radi se o tehničkom problemu, problemu organizacije i koordinacije – „kolosalnoj zbrci“, kako je to formulisao Kejnz. Ako se reši ovaj tehnički problem, ekonomska mašina će se ponovo pokrenuti.

Ovu poruku mnogi smatraju neverovatnom, čak uvredljivom. Čini se prirodnim pretpostaviti da veliki problemi moraju imati velike uzroke, da masovna nezaposlenost mora biti rezultat nečega dubljeg od puke zbrke. Zato je Kejnz upotrebio analogiju sa paljenjem. Svi znamo da je ponekad potrebno samo zameniti akumulator od 100 dolara da bi se automobil vredan 30.000

dolara vratio u pogon i zato se Kejnz nadao kako će ubediti čitaoce da slična disproporcija važi i u slučaju ekonomske depresije. Ali mnogi su to tad teško prihvatili a još uvek ima takvih, uključujući i one koji se smatraju dobro informisanim.

Delimično je to zato što se čini pogrešnim takvu katastrofu pripisati relativno minornom kvaru. Delom i stoga što postoji snažna težnja da se ekonomija posmatra kroz prizmu morala, pa bi loša vremena bila neizbežna posledica prethodnih neumerenosti. Moja supruga i ja smo 2010. imali priliku da slušamo govor o ekonomskoj politici nemačkog ministra finansija Volkfanga Šojblea i usred govora supruga se nagnula ka meni i šapnula mi: „Na izlasku će nam dati bičeve za samokažnjavanje“. Opšte je poznato da je Šojble vatreniji propovednik od većine finansijskih zvaničnika, ali mnogi dele njegove sklonosti. I ljudi koji govore takve stvari – koji mudro izjavljuju da su koreni naših problema duboki i da za njih nema lakog rešenja, te da ćemo ubuduće morati da se priviknemo na više štedljivosti – zvuče razborito i realistično, iako duboko greše.

Nadam se da ću u ovom poglavlju uspeti da vas ubedim da mi, zaista, imamo problem sa paljenjem. Uzroci naših nedaća su relativno trivijalni i mogli bi se brzo i relativno lako rešiti ako bi dovoljno ljudi na pozicijama moći shvatilo kako stvari realno stoje. Povrh toga, proces rešavanja ekonomskih problema za veliku većinu ljudi *ne* bi bio bolan niti bi podrazumevao žrtve; štaviše, okončanje depresije bi bilo prijatno iskustvo gotovo svima izuzev onih koji su politički, emotivno i profesionalno vezani za pogrešne ekonomske doktrine.

Dopustite da razjasnim: kad kažem da su uzroci naše ekonomske katastrofe relativno trivijalni, to ne znači da su slučajno iskrslili niti pali iz vedra neba. Takođe ne tvrdim da je u *političkom* smislu lako izvući se iz ove zbrke. Bile su potrebne

decenije loše politike i loših ideja da nas srozaju u ovu depresiju – loše politike i loših ideja koji su, kao što ćemo videti u poglavlju 4, cvetali zato što su dugo vremena funkcionisali vrlo dobro, ne za naciju u celini ali za šaćicu vrlo bogatih i vrlo uticajnih ljudi. Te loše politike i loše ideje snažno prožimaju našu političku kulturu i vrlo je teško promeniti kurs, čak i kada se suočavamo sa ekonomskom katastrofom. Međutim, ako ovu krizu posmatramo kao čisto ekonomski problem, nju nije teško razrešiti; mogli bismo da se oporavimo brzo i efikasno, samo ako bismo našli dovoljno intelektualne bistrine i političke volje za delanje.

Razmislite o tome na ovaj način: pretpostavimo da vaš suprug, iz bilo kog razloga, godinama odbija da održava električnu vašeg automobila. Auto sad više neće da upali, ali on odbija čak i da razmotri ideju o zameni akumulatora, delom zato što bi to značilo priznanje sopstvene greške, i umesto toga uporan je u tome kako svi u porodici moraju da pešače i voze se autobusom. Jasno je da imate problem, i to što se vas tiče može biti čak i nerešiv problem. Ali vi imate problem s mužem, ne sa porodičnim automobilom koji može i koji bi trebalo lako da se popravi.

Ali manimo se metafora. Hajde da pričamo o tome šta je to pošlo naopako sa svetskom ekonomijom.

Glavna je potražnja

Zašto je nezaposlenost tako masovna a ekonomski autput tako mali? Zato što mi – a pod „mi“ mislim na skupinu potrošača, biznisa i vlada – ne trošimo dovoljno. Trošenje na izgradnju stanova i izdvajanje za robu široke potrošnje drastično je opalo

kada su pukli stambeni baloni blizanci u Americi i Evropi. Usledio je i pad poslovnih investicija, pošto nema svrhe proširivati kapacitete kada prodaja opada, a smanjuje se i javna potrošnja zbog žestoko smanjenih prihoda vlasti na svim nivoima. Niska potrošnja zauzvrat donosi nisku zaposlenost, zato što se ono što ne može da se proda neće ni proizvoditi, pa pošto nema potrebe za radnicima u proizvodnji oni neće ni biti zaposleni. Patimo od teškog sveopšteg nedostatka potražnje.

Stavovi prema ovome što sam upravo rekao su vrlo raznoliki. Neki komentatori smatraju da je to isuviše očigledno da bi bilo vredno diskusije. Za druge je to besmislica. Na političkoj sceni ima ljudi – važnih i uticajnih – koji ne veruju da je moguće da privreda u celini pati od nedovoljne potražnje. Potražnja nekih dobara može biti nedovoljna, kažu oni, ali ne može potražnja svega biti nedovoljna. Zašto? Zato što, tvrde oni, ljudi moraju da troše svoje prihode na *nešto*.

Ovu zabludu je Kejnz nazvao *Sejov zakon*. Poznata je i kao *stav državne blagajne*, pri čemu se ne misli na našu državnu blagajnu već blagajnu Njegovog veličanstva iz tridesetih godina prošlog veka i stanovište njenih zvaničnika da bi bilo kakva državna potrošnja uvek samo zamenila jednak iznos privatne potrošnje. Čisto da znate da ne opisujem danas nepostojeće utvare, evo dela intervjua koji je 2009. godine Brajan Ridl iz (desno orijentisane) Fondacije Heritage dao za list *National Review*:

Veliki kejnzijanski mit je da trošenjem novca možete da povećate potražnju. To je mit jer Kongres nema trezor iz koga bi delio novac u privredu. Svaki dolar koji Kongres uloži u ekonomiju mora prvo biti oporezovan ili pozajmljen *iz ekonomije*. Vi ne stvarate novu potražnju, vi je naprosto prebacujete od jedne grupe ljudi na drugu.

Priznajmo Ridlu neke zasluge: za razliku od mnogih konzervativaca, otvoreno kaže da se njegov argument odnosi na svaki izvor nove potrošnje. To jest, priznaje kako njegov argument o tome da vladin program potrošnje ne može povećati zaposlenost znači da isto tako ni, recimo, porast poslovnih ulaganja ne može da poveća zaposlenost. I to bi trebalo da važi i u slučajevima smanjenja potrošnje, isto kao i u slučajevima povećanja. Ako, na primer, potrošači opterećeni dugovanjima odluče da potroše 500 milijardi dolara manje, taj novac će, po mišljenju ljudi poput Ridla, morati da ode u banke, koje će ga dati u zajam, pa će kompanije ili drugi potrošači potrošiti 500 milijardi dolara više. Ako kompanije u strahu od onog socijaliste iz Bele kuće smanje investicionu potrošnju, taj novac će morati da potroše manje uplašene kompanije ili potrošači. Po Ridlovoj logici, generalni nedostatak potražnje ne može da naškodi privredi jer je prosto nemoguć.

Ja u to očito ne verujem, kao ni većina razumnih ljudi. Ali kako dokazujemo da je takvo rezonovanje pogrešno? Kako ubediti ljude da to nije tačno? Pa, možete probati da dokažete rečima, ali iz iskustva znam kako svaki pokušaj da se polemiše sa zakletim antikejnzijancem pređe u igre rečima i niko ne promeni mišljenje. Možete i da napišete mali matematički model kojim ilustrujete probleme, ali to pali samo kod ekonomista, ne i kod normalnih ljudskih bića (čak ni kod nekih ekonomista).

Ili, možete da im ispričate jednu istinitu priču – i tu dolazim do moje omiljene ekonomske storije: o kooperativi za čuvanje dece.

Ovu priču, zasnovanu na ličnom iskustvu, Džoan i Ričard Svini su prvi put ispričali 1977. u časopisu *Journal of Money, Credit and Banking*, pod naslovom „Monetarna teorija i kriza kooperative za čuvanje dece Grejt Kapitol Hil“. Njih dvoje su

bili članovi kooperative za čuvanje dece: udruženja oko 150 mladih parova, uglavnom zaposlenih pri Kongresu, koji su štedeli novac koji bi trošili na bebisitere tako što su jedni drugima čuvali decu.

Velika prednost kooperative bilo je njeno relativno brojno članstvo, pa su uvek bili dobri izgledi da se nađe neko ko će pričuvati decu one večeri kad roditelji žele da izađu. Ali postojao je i problem: kako da osnivači kooperative osiguraju da svaki par pošteno obavlja svoj deo posla?

Kooperativa je to rešavala izdavanjem papirnih potvrda: parovi koji bi se pridružili kooperativi dobijali su dvadeset kupona, od kojih svaki vredi pola sata čuvanja dece. (Ako napuste kooperativu, očekivalo se da vrate isto toliko kupona). Pri svakom čuvanju dece par koji angažuje bebisitere daje im odgovarajući broj kupona. To je osiguravalo da s vremenom svaki par čuva decu onoliko vremena koliko i njemu drugi čuvaju decu, pošto je kupone date drugim parovima trebalo nadoknaditi.

Međutim, kooperativa je na kraju upala u velike probleme. Parovi su u proseku pokušavali da uvek imaju zalihu kupona u fiokama, za slučaj da izađu par večeri zaredom. Ali, iz razloga u koje sad ne vredi ulaziti, došlo je do situacije da je znatno manje kupona u opticaju nego u fiokama parova koji su želeli da uvek imaju rezerve pri ruci.

I šta se desilo? Parovi, nezadovoljni malim brojem kupona u rezervi, nerado izlaze dok ne nakupe prvo dovoljnu zalihu kupona čuvanjem dece drugima. Ali baš zato što je tako veliki broj parova retko izlazio, prilika da se čuvanjem dece zarade kuponi postala je retkost. Zato su se parovi sa malo kupona u rezervi još teže odlučivali da izađu i obim bebisiterskog posla u kooperativi drastično je opao.

Ukratko, kooperativa za čuvanje dece je ušla u depresiju koja je potrajala sve dok ekonomisti u kooperativi nisu uspeli da ubede upravni odbor da poveća ponudu kupona.

Čemu nas uči ova priča? Ako kažete „ničemu“, pošto vam zvuči previše sladunjavo i trivijalno, trebalo bi da se stidite. Kooperacija za čuvanje dece Kapitol Hil predstavlja realnu, iako minijaturnu, monetarnu ekonomiju. Nedostajale su joj mnoge karakteristike ogromnog sistema koji zovemo svetskom ekonomijom, ali imala je jednu ključnu za razumevanje problema svetske ekonomije. Čini se da političarima i zvaničnicima uvek iznova izmiče njen smisao.

Koja je to karakteristika? Reč je o činjenici da je *vaša potrošnja moj dohodak, a moja potrošnja vaš dohodak*.

Nije li to očigledno? Mnogim uticajnim ljudima nije.

Na primer, to sigurno nije bilo očito Džonu Beneru, predsedniku Predstavničkog doma američkog Kongresa, koji se usprotivio ekonomskim planovima predsednika Obame, tvrdeći da je, pošto Amerikanci pate, vreme da i vlada stegne kaiš. (Na veliki užas liberalnih ekonomista i Obama je na kraju ponavljao istu rečenicu u svojim govorima). Pitanje o kome Bener nije razmislio glasi: Ako obični građani stežu kaiš i troše manje, a i vlada radi to isto, ko će onda kupovati američke proizvode?

To da je prihod svakog pojedinca – i svake zemlje – nečija potrošnja, sigurno nije očito ni mnogim nemačkim zvaničnicima, koji ističu preokret u Nemačkoj u periodu od kraja devedesetih do danas kao model koji bi svi trebalo da slede. Za taj preokret ključni je bio nemački zaokret od trgovinskog deficita ka trgovinskom suficitu – to jest, od većeg uvoza nego izvoza ka obrnutoj situaciji. Ali to je bilo moguće samo zahvaljujući tome što su druge zemlje (uglavnom na jugu Evrope) zašle duboko u trgovinski deficit. Sada smo svi u nevolji, ali ne možemo svi

da prodajemo više nego što kupujemo. A Nemci to kao da ne uspevaju da shvate, verovatno zato što ne žele.

I pošto je kooperacija bebisitera, iako jednostavna i malih razmera, imala ovu ključnu, nimalo očiglednu karakteristiku koja odlikuje i svetsku ekonomiju, iskustva kooperative mogu poslužiti kao potvrda validnosti koncepta nekih važnih ekonomskih ideja. Iz ovog slučaja možemo izvući bar tri važna nauka.

Prvo, učimo da je ukupna nedovoljna potražnja zaista realna mogućnost. Kada su članovi kooperative sa malim brojem kupona u zalihama odlučili da prestanu da izlaze ne bi li sačuvali kupone, to nije automatski izazvalo porast potrošnje kupona drugih članova kooperative; upravo suprotno, manjak prilika za čuvanje dece naveo je sve da troše manje. Ljudi poput Brajana Ridla su u pravu kad kažu da je potrošnja uvek jednaka prihodu: broj zarađenih kupona tokom jedne nedelje je uvek jednak broju potrošenih kupona. Ali to ne znači da će ljudi uvek trošiti dovoljno da bi se u potpunosti iskoristili celokupni proizvodni kapaciteti ekonomije; može se desiti i da se dobar deo kapaciteta ne koristi i prihod *se spušta* na nivo potrošnje.

Drugo, ekonomija zaista može ući u depresiju zbog problema sa paljenjem, to jest, usled neuspešne koordinacije a ne usled nedostatka proizvodnih kapaciteta. Kooperativa nije upala u nevolje zato što su članovi bili loši bebisiteri, niti zbog visokih poreskih opterećenja ili velikodušnih vladinih subvencija zbog kojih su postali manje voljni da se late čuvanja dece, kao ni zato što su plaćali neminovnu cenu ranije rastrošnosti. Problemi su je snašli iz naizgled trivijalnog razloga: ponuda kupona bila je previše mala i to je dovelo do „kolosalne zbrke“, kako to naziva Kejnz, u kojoj su članovi kooperative pojedinačno pokušavali nešto da postignu – da uvećaju svoje zalihe kupona – ali im to na nivou grupe nije polazilo za rukom.

To je ključna stvar. Trenutna globalna ekonomska kriza – kriza ekonomije koja je otprilike 40 miliona puta veća od pomenute kooperative za čuvanje dece – uprkos razlici u opsegu, suštinski je vrlo slična problemima te kooperative. Građani sveta kolektivno pokušavaju da kupuju manje nego što su sposobni da proizvedu, da troše manje nego što zarađuju. To je moguće na nivou pojedinca, ali ne i sveta kao celine. I rezultat je opšta propast.

Dopustite da dodam još nešto i iznesem kratku i pojednostavljenu verziju dužeg objašnjenja koje ću dati kasnije. Ako pogledamo svetsku situaciju u osvit krize – recimo, 2005–2007. godine – vidimo da su neki ljudi drage volje pozajmljivali mnogo novca drugim ljudima, koji su ga pak drage volje trošili. Američke korporacije su svoj višak novca pozajmljivale investicionim bankama, koje su to koristile za finansiranje stambenih kredita; nemačke banke su davale zajmove španskim bankama koje su taj novac takođe ulagale u stambene kredite, i tako dalje. Neki od tih zajmova upotrebljeni su za kupovinu novih kuća, pa je taj novac potrošen na izgradnju. Neki od zajmova upotrebljeni su za izvlačenje novca iz stambenog kapitala koji je potom trošen na robu široke potrošnje. A pošto je moja potrošnja vaša zarada, bilo je obilje prodaje i bilo je relativno lako naći posao.

A onda je muzika utihnula. Zajmodavci su postali mnogo oprezniji pri davanju novih zajmova; oni koji su zajmove uzimali bili su primorani da oštro smanje potrošnju. A evo u čemu je problem: niko drugi nije bio spreman da uskoči i troši umesto njih. Ukupna svetska potrošnja je odjednom drastično opala, a pošto je moja potrošnja vaš prihod i obratno, i prihodi i zaposlenost su opali.

Može li se išta učiniti po tom pitanju? Tu dolazimo do trećeg nauka iz priče o kooperativi za čuvanje dece: rešenja velikih

ekonomskih problema mogu ponekad biti jednostavna i laka. Kooperativa se izvukla iz škripca prostim doštampavanjem kupona.

Tako stižemo do ključnog pitanja: možemo li se na isti način izvući iz globalne krize? Da li bi štampanje još kupona, to jest povećanje ponude novca, bilo sve što treba da se Amerikanci vrate na posao?

Pa, istina je da doštampavanje kupona *jeste* način na koji se obično izvlačimo iz recesija. Tokom poslednjih pedeset godina okončavanje recesije je uglavnom bio posao Federalnih rezervi koje (grubo rečeno) kontrolišu količinu novca u optičaju; kada ekonomija posustane, Federalne rezerve pokrenu mašine za štampanje. I do sada je to uvek palilo. Posebno je spektakularan bio povratak iz teške recesije 1981–1982. koju su Federalne rezerve u roku od par meseci pretvorile u rapidan ekonomski oporavak – „jutro u Americi“. Upalilo je i posle recesija 1990–1991. i 2001, premda sporije i uz više oklevanja.

Ali ovog puta nije upalilo. Upravo sam rekao da Federalne rezerve „grubo rečeno“ kontrolišu količinu novca – zapravo, kontrolišu „monetarnu bazu“, ukupni iznos valute u optičaju i u bankovnim rezervama. Pa, Federalne rezerve su od 2008. utrostručile monetarnu bazu, ali ekonomska depresija i dalje traje. Da li je onda moj argument da patimo od nedovoljne potražnje pogrešan?

Ne, nije. U stvari, neuspeh monetarne politike u rešavanju krize je bio predvidljiv – i bio je predviđen. Prvu verziju knjige *Povratak ekonomije depresije* napisao sam davne 1999. prevažno kako bih upozorio Amerikance da se Japan već našao u situaciji u kojoj štampanjem novca nije uspevao da oživi svoju ekonomiju u depresiji. Pretpostavio sam da bi se isto to moglo

desiti i nama. U to vreme mnogi ekonomisti delili su svoju zabrinutost. Među njima je bio i niko drugi do Ben Bernanke, danas predsedavajući Federalnih rezervi.

Pa šta nam se to desilo? Našli smo se u nesrećnom stanju poznatom kao zamka likvidnosti.

Zamka likvidnosti

Sredinom protekle decenije američka ekonomija napredovala je uz dva ogromna zamajca: obilje stambene gradnje i velika potrošnja. I za jedno i za drugo podstrek su bile sve više cene stambenog prostora, što je vodilo i procvatu gradnje i potrošnji potrošača koji su se osetili bogato. Ali skok cena stambenog prostora bio je, kako se ispostavilo, balon zasnovan na nereálnim očekivanjima. I kada je taj balon pukao, povukao je u sunovrat i izgradnju i potrošnju. Na vrhuncu balona 2006. godine građevinci su gradili 1,8 miliona stambenih jedinica a 2010. samo 585.000. Američki potrošači su 2006. kupili 16,5 miliona automobila i manjih kamiona i kombija, a 2010. samo 11,6 miliona. Oko godinu dana nakon pucanja stambenog balona ekonomija SAD-a se održavala na površini zahvaljujući povećanju izvoza, ali krajem 2007. doživljava pad od koga se još uvek nije uistinu oporavila.

Već sam pomenuo da su Federalne rezerve reagovalе rapidnim povećanjem monetarne baze. Federalne rezerve, za razliku od uprave kooperative za čuvanje dece, ne dele kupone porodicama; kada žele da povećaju količinu novca u opticaju, one u stvari daju zajam bankama, u nadi da će banke dalje davati ta sredstva u zajam. (Uglavnom kupuju obveznice od banaka, umesto da daju direktne zajmove, ali to je skoro isto).

Ovo zvuči znatno drugačije od poslovanja kooperative, ali istina je da nema velike razlike. Setite se, u kooperativi je važno pravilo da članovi koji hoće da je napuste moraju vratiti isto onoliko kupona koliko su dobili pri ućlanjenju, tako da su ti kuponi na neki način bili zajam od uprave kooperative. Povećanje broja kupona u opticaju stoga nije značilo da parovi postaju bogatiji – i dalje su morali da čuvaju decu isto onoliko koliko njima drugi čuvaju decu. To je značilo da postaju *likvidniji*, odnosno sposobniji da troše kad hoće, ne brinući da li će ostati bez kupona.

Sad, u svetu van bebisiting kooperative ljudi i kompanije mogu da poprave svoju likvidnost, ali to ima svoju cenu: mogu da pozajme novac, ali na pozajmljeni iznos moraju da plaćaju kamatu. Federalne rezerve mogu da upumpavanjem novca u banke snize kamatne stope, koje su cena likvidnosti – i takođe, naravno, cena zajmova za finansijske investicije ili drugu potrošnju. Dakle, u ekonomiji van kooperative za čuvanje dece mogućnost Federalnih rezervi da pokrenu ekonomiju proističe iz mogućnosti njenog uticaja na kamatne stope.

Ali caka je u tome što može da spusti kamatne stope samo donekle – konkretnije, ne može da ih obori ispod nule, zato što kada se stope približe nuli, postaje bolja opcija naprosto „sedeti“ na novcu nego ga zajmiti drugima. A u trenutnoj krizi nije trebalo dugo da Federalne rezerve dođu do ove donje granice: smanjivanje kamatnih stopa počelo je krajem 2007. i već krajem 2008. su došle do nule. Nažalost, ispostavilo se da ni nulta stopa nije dovoljno niska, zbog prevelike štete koju je izazvalo pucanje stambenog balona. Privatna potrošnja je ostala slaba; stambena izgradnja se nimalo ne popravlja; poslovne investicije su male, jer zašto širiti posao bez dovoljne prodaje? A nezaposlenost je ostala na katastrofalno visokom nivou.

I to je ta zamka likvidnosti: u nju se upada kada nula nije dovoljno niska, kada Federalne rezerve toliko prezasite privredu likvidnošću da ništa ne košta zadržati dodatni novac a ukupna potražnja ostaje preniska.

Dopustite da se još jednom vratim na kooperativu za čuvanje dece i napravim jednu, nadam se, korisnu analogiju. Pretpostavimo da su iz nekih razloga svi, ili bar većina članova kooperacije, odlučili da tokom ove godine budu u plusu tako što će više čuvati tuđu decu nego što će sami koristiti usluge drugih roditelja, kako bi sledeće godine mogli više da izlaze a manje čuvaju drugima decu. U tom slučaju bi kooperativa imala problema bez obzira na to koliko kupona bi uprava izdala. Svaki par pojedinačno bi mogao da prikuplja kupone i čuva ih za sledeću godinu; ali kooperativa kao celina to ne bi mogla, jer je nemoguće čuvati zalihe bebisiterskog vremena. Dakle, došlo bi do suštinske kontradikcije između onoga što pojedinačni parovi pokušavaju i onoga što je moguće na nivou cele kooperative: kolektivno gledano, članovi ne bi mogli da troše manje nego što prihoduju. Tu se ponovo vraćamo na suštinu a to je da je moja potrošnja vaša zarada i obratno. A rezultat pokušaja individualnih parova da postignu nešto što kao grupa ne mogu postići verovatno bi bila depresija ekonomije kooperative (i verovatno propala kooperativa) ma koliko politika izdavanja kupona bila liberalna.

Gotovo isto se desilo Americi i svetskoj ekonomiji uopšte. Kada su svi odjednom odlučili da su dugovi previsoki, dužnici su primorani da troše manje, ali kreditori nisu bili voljni da troše više – i rezultat je depresija – ne Velika depresija, ali svakako depresija.

Ipak, sigurno mora biti načina da se to sredi. Ne može biti razumno da toliki deo svetskih proizvodnih kapaciteta

besmisleno tavori, da se toliko ljudi voljnih da rade ne može zaposliti. I da, postoje načini da se izvučemo. Međutim, pre nego što stignem do toga, hajde da ukratko razmotrimo stanovišta onih koji ne veruju ni reč od svega što sam upravo rekao.

Strukturni problemi?

Verujem da je naša trenutna ponuda radne snage neprilagodljiva i nekvalifikovana. Nije u stanju da odgovori na mogućnosti koje industrija može ponuditi. To ukazuje na situaciju velike nejednakosti – puna zaposlenost, mnogo prekovremenog rada, visoke plate i znatan prosperitet za određene favorizovane grupe, uz male plate, kratko radno vreme, nezaposlenost i moguće siromaštvo za druge.

– Ijan Klejg

Prethodni citat je iz članka objavljenog u časopisu *Journal of the American Statistical Association*. To je argument koji danas čujemo iz raznih krugova: da su suštinski problemi u koje smo upali dublji od pukog nedostatka potražnje, da previše naših radnika ne poseduje umeća potrebna za ekonomiju dvadeset prvog veka ili da je isuviše radnika još uvek „zaglavljeno“ na pogrešnim mestima ili u pogrešnim industrijama.

Ali, upravo sam hteo da vas zavaram: članak koji sam citirao objavljen je 1935. Njegov autor je tvrdio da bi, čak i da nešto dovede do znatnog porasta potražnje za američkim radnicima, nezaposlenost ostala velika, pošto radnici nisu dorasli tim poslovima. Ali on apsolutno nije bio u pravu: kada je konačno nastupila veća potražnja, zahvaljujući vojnim pripremama koje su prethodile ulasku Amerike u Drugi svetski rat, svi ti milioni

nezaposlenih radnika pokazali su se savršeno sposobnima da se poduhvate potrebnog posla.

Ipak i danas, kao i tada, izgleda da postoji jaka potreba – koja nije ograničena samo na jednu stranu političke scene – da se naši problemi proglašavaju „strukturnim“ problemima, koje nije lako rešiti samo povećanjem potražnje. Po analogiji sa problemom sa paljenjem, mnogi uticajni ljudi tvrde da zamena akumulatora neće pomoći, pošto mora da postoje ozbiljni problemi sa motorom i pogonskim sklopom.

Ponekad se ovaj argument iznosi u verziji opšteg nedostatka kvalifikacija. Na primer, bivši predsednik Bil Klinton (rekoh vam da ovakve izjave ne dolaze samo s jedne strane političke scene) izjavio je u TV emisiji *60 Minutes* da nezaposlenost ostaje velika „zato što ljudi nemaju kvalifikacije za poslove koji se nude“. Ponekad je to zaodeno u priču kako zbog tehnološkog razvoja radnici postaju nepotrebni – tako nešto je predsednik Obama rekao u jutarnjoj TV emisiji *Today*:

U našoj ekonomiji postoje neke strukturne promene jer se *mnogi poslovi mnogo efikasnije obavljaju uz manje radnika. To vidite kada odete u banku i koristite bankomat, a ne idete do službenika za šalterom. Ili kada odete na aerodrom i umesto da kartu predate službeniku, čekirate je na automatskom kiosku. [moj kurziv]*

A najčešća od svih je tvrdnja da u iole dogledno vreme ne možemo očekivati povratak punoj zaposlenosti, pošto je potrebno da se radnici prebace iz prenaduvanog stambenog sektora i osposobe za druge poslove. Evo reči Čarlsa Plosera, predsednika Federalnih rezervi Ričmond banke i istaknutog oponenta politike povećanja potražnje:

Nije lako stolara pretvoriti u bolničara, niti od hipotekarnog agenta napraviti kompjuterskog eksperta u proizvodnom pogonu. Na kraju će se te stvari srediti. Ljudi će se prekvalifikovati i pronaći poslove u drugim sektorima. Ali monetarna politika ne može da prekvalifikuje ljude. Monetarna politika ne može da reši te probleme. [moj kurziv]

Kako da znamo da je sve ovo pogrešno?

Deo odgovora leži u slici nezaposlenog radnika koju Ploser plasira – kao da je tipičan nezaposleni neko ko je radio u sektoru građevinarstva i nakon pucanja stambenog balona se nije prilagodio na nove prilike – a koja je naprosto pogrešna. Od 13 miliona američkih radnika koji su oktobra 2011. bili nezaposleni, samo 1,1 milion (tek 8 procenata) je pre toga radilo u oblasti građevinarstva.

Šire posmatrano, ako je problem to što mnogo radnika ima nepotrebne kvalifikacije ili je u pogrešnim sektorima, onim radnicima sa potrebnim kvalifikacijama i na pravim mestima bi trebalo dobro da ide. Oni bi trebalo da su svi zaposleni i da im plate rastu. Gde su ti ljudi?

Istini za volju, postoji puna zaposlenost, čak i nestašica radne snage u tri države: Nebraski i u obe Dakote. Nezaposlenost je tamo i ranije bila jako mala, velikim delom zahvaljujući procvatu naftnih bušotina. Ali te tri države zajedno imaju malo više stanovnika nego Bruklin, a u svim drugim saveznim državama nezaposlenost je velika.

I nema nijedne velike grupe radnika kojima zahvaljujući profesiji ili kvalifikacijama dobro ide. U periodu između 2007. i 2011. nezaposlenost se otprilike udvostručila i to u gotovo svim kategorijama zaposlenih – kod radnika i službenika, u proizvodnji i uslužnim delatnostima, među visoko obrazovanima

i neobrazovanima. Nikome plata nije značajno rasla. Kao što smo videli u poglavlju 1, plate visoko obrazovanih su čak znatno pale, pošto su bili primorani da prihvataju poslove na kojima nemaju nikakve vajde od svog obrazovanja.

Dakle, kada bismo imali masovnu nezaposlenost jer brojnim radnicima nedostaje potrebno znanje, s druge strane bismo mogli da nađemo značajan broj onih koji ga poseduju pa im ide dobro – ali to nije slučaj. Svuda oko nas vidimo osiromašenje, a to se dešava kada privreda pati od nedovoljne potražnje.

Dakle, imamo ekonomiju obogaljenu nedovoljnom potražnjom; celokupan privatni sektor se trudi da potroši manje nego što prihoduje i rezultat su smanjeni prihodi. Pride smo u zamci likvidnosti: Federalne rezerve ne uspevaju da povećanjem količine novca u optičaju ubede privatni sektor da troši više. Šta je rešenje? Odgovor je očigledan. Problem je to što toliko mnogo uticajnih ljudi odbija da vidi taj očigledan odgovor.

Potrošnjom do prosperiteta

Sredinom 1939. američka ekonomija je pregurala najgoru fazu Velike depresije, ali depresija još nije bila ni blizu okončana. U to vreme vlada još nije prikupljala opsežne podatke o zaposlenosti i nezaposlenosti, ali procene su da je stopa nezaposlenosti, po njenoj današnjoj definiciji, bila iznad 11 posto. Mnogima je to delovalo kao trajno stanje stvari: optimizam prvih godina Nju dila pretrpeo je 1937. težak udarac usled druge teške recesije.

Ipak, u roku od dve godine ekonomija je procvetala i nezaposlenost se drastično smanjivala. Kako to?

Odgovor je da je konačno neko počeo da troši dovoljno i tako vratio privredu u pogon. Taj „neko“ bila je, naravno, vlada.

Trošenje je u stvari bilo u svrhe razaranja a ne izgradnje; kao što su to objasnili ekonomisti Robert Gordon i Robert Kren, ekonomija SAD-a je u leto 1940. krenula u rat. Mnogo pre Perl Harbora vojna potrošnja vrtoglavo je skočila: brodove i drugo naoružanje poslato u Britaniju kao deo programa zajma i najma, Amerika je nedugo zatim zamenila novima i ubrzano gradila vojne kampove za milione mobilisanih novih regruta. Pošto je vojna potrošnja otvorila nove poslove porasli su i porodični prihodi, pa je počela da raste i privatna potrošnja (na kraju će je ograničiti racionalizacija, ali to će se desiti kasnije). Kompanije su, videvši da raste prodaja, takođe reagovala povećanjem potrošnje.

I očas posla Depresija je okončana, a svi oni „neprilagodljivi i nekvalifikovani“ radnici ponovo su našli poslove.

Da li je imalo neke veze to što je potrošnja išla na odbranu, a ne za domaće programe? U ekonomskom smislu, nimalo: potrošnja stvara potražnju, bez obzira o čemu se radi. U političkom smislu, naravno, to je bilo od ogromnog značaja: sve vreme Depresije uticajni ljudi su upozoravali na opasnosti prekomerne državne potrošnje i zato su programi za otvaranje novih radnih mesta u okviru Nju dila uvek bili isuviše mali u poređenju sa dubinom krize. Tek pretnja rata je konačno ućutkala zagovornike fiskalnog konzervativizma, otvarajući vrata oporavku – i zato sam se leta 2011. našalio da nam je zaista potrebna lažirana pretnja invazije vanzemaljaca koja bi dovela do masovne potrošnje na odbranu od napadača iz svemira.

Ali ključna poenta jeste to da nam je za izvlačenje iz trenutne depresije potreban novi skok vladine potrošnje.

Da li je to zaista tako jednostavno? Da li bi zaista bilo tako lako? U osnovi, da. Jeste potrebno i razgovarati o ulozi monetarne politike, o implikacijama vladinih dugova i o tome šta se

mora učiniti kako bi se osiguralo da kada vladina potrošnja prestane ekonomija ne sklizne opet u depresiju. Potrebno je razgovarati i o načinima smanjenja velikog tereta privatnih dugovanja koja su verovatno u samom korenu naše krize. Takođe treba da razgovaramo o međunarodnim aspektima, posebno specifičnoj klopki koju je Evropa samoj sebi napravila. O svemu tome ću govoriti u nastavku ove knjige. Ali glavna poenta ostaje upravo to: svetu je potrebno da vlada poveća potrošnju ne bi li nas izvukla iz ove depresije. Okončanje ove depresije trebalo bi i moglo bi da bude maltene neverovatno lako.

Zašto je onda ne okončamo? Da bismo odgovorili na ovo pitanje, moramo se pozabaviti ekonomskom i, još važnije, političkom istorijom. Međutim, hajde da prvo još malo popričamo o krizi 2008. koja nas je bacila u ovu depresiju.